

Невена ГАВАЗОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, България

ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК ЗА ПОДВИГА
НА ВЪЗДЪРЖАНИЕТО
(ПО БЕСЕДА ЗА ПОСТА И СЪЛЗИТЕ)

Nevena GAVAZOVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

GRIGORIY TSAMBLAK FOR THE FEAT
OF FASTING
(ACCORDING TO *SPEECH ABOUT FASTING AND TEARS*)

During the First week of the Long Lent, most probably between the end of 1403–1406 as an abbot at the Neamt Monastery Grigoriy Tsamblak gave a Speech about fasting and tears, and honest icons. The present research the doctrine of the ortodox preacher for the Christian feat of the fasting, which he systematizes and explains in the Speech according to the tradicions from the church and the holy homeland tradicion. Indicated is the biblical metatext basis and are fixed some intertextual connections with Byzantine and Old Bulgarian authors, which suggests the Bulgarian man of letters during his early creative years as an erudite theologian from the Middle Ages.

Keywords: Grigoriy Tsamblak, Speech, fasting, biblical metatext, intertextual connections.

На *Беседа за поста и сълзите, и за честните икони* от Григорий Цамблак¹ според данни от А. И. Яцимирский² и Ю. К. Бегунов³ засега са известни следните преписи: 1. БАН СССР, 13.3.19 (б. Яц. 19), 1448 г., л. 23-29⁴; 2. ГИМ, Щук. 63, 1615 г., л. 82 об.-87⁵; 3. НБЛГУ, 201.III, XVI в., л. 67-70 об.⁶ със

¹ Произнесена в Първата неделя на Великия пост – Православна вероятно между края на 1403–1406 г., когато Цамблак е игумен на Нямецкия манастир. – Вж. **Яцимирский 1906**, LIV, LX–LXI; **Бегунов 2005**, 30.

² Вж. подробни данни в: **Яцимирский 1906**, LIII.

³ **Бегунов 2005**, 113.

⁴ В бялото поле срещу заглавието на Беседата с ръката на скриптора е изписано *цѣбла*. Кратко описание на сборника вж. у **Яцимирский 1898**, 34–35; вж. и: **Яцимирский 1904**, 369–376. – В: **Яцимирский 1906**, LIII. Вж. и: **Бегунов 2005**, 113.

⁵ Описанието на ръкописа вж. в: **Яцимирский 1896**, 77–84 – там на с. 83–84 е указано, че тази беседа не е спомената в нито един от каталозите с произведения на Цамблак. – В: **Яцимирский 1906**, LIII. Това потвърждава тезата, че беседата е ранна, от молдовския период на Цамблак. Ръкописът е отбелязан и в: **Бегунов 2005**, 113.

⁶ Вж. **Бегунов 2005**, 113. Този препис не е отчетен у Яцимирский.

заглавие: грѣгѡрїа мнїѡа и презвїтера, и҃г҃мѣна ѡвїтѣли пантѡкрѡторовы (ца҃бла). вєсѣда ѡ постѣ, и҃ слєзѣ́. и҃ ꙗко сїмь прївїжаем сѧ къ вѣ, и҃ ѡ ч҃тныѣ и҃кѡнѣ. рѣна же вѣ въ прѣвѣжѣ нѣла ст҃го поста. вѣвї ѡчѣ и начало: Понѣже оу҃бо мнѡгымь вл҃гѡмꙋ хѡдѣтанствєвєнь, нѣмь ѡвѣче вѣвати вѣзлѡбленїи вѣтѣвныи постѣ... Яцимирский съобщава за още един препис: ГИМ, Син. 332, XVI в., л. 50 об.-86 об.⁷, който и Ю. Бегунов включва в реда на познатите му⁸, но той липсва в посочения ръкопис⁹.

Критическо издание на беседата, придружено с кратък съдържателен анализ на текста¹⁰, осъществява А. И. Яцимирский¹¹ по най-ранния познат препис в третия сборник на Гавриил Урик¹² от 1448 г. Към него възхождат по-късните запазени изводи¹³. Всички те са от един регион – Молдова. Кратката текстологична история показва локално разпространение на тази ранна Цамблакова беседа¹⁴ в еднотипни сборници.

Още в заглавието са заявени двете основни теми на хомилията: за същността на поста (вєсѣда ѡ постѣ, и҃ слєзѣ́. и҃ ꙗко сїмь прївїжаем сѧ къ вѣ)¹⁵ и за иконопочитанието (и҃ ѡ ч҃тныѣ и҃кѡнѣ)¹⁶. Цел на настоящото изследване¹⁷ е да се представи учението за християнския подвиг на въздържанието, което православният проповедник систематизира и тълкува в съгласие с традициите на църковното и светоотеческото предание.

⁷ Вж. Яцимирский 1906, LIII.

⁸ Вж. Бегунов 2005, 113.

⁹ В описа на листове 50 об.-86 об. в ръкопис № 332 / 973 не е поместена Цамблаковата беседа, а *Беседа в Неделя Православна* на св. Йоан Дамаскин със заглавие: В нѣлю правѡлѡвнѣю и҃ѡана мнѡа и прѣвїтера дамаскина слово сказѡющеє ѡ стѣхїи и ч҃тныхѣ икѡнѣ. ко вєакому хр҃тїанинѣ. и҃ ко цр҃квѣ кѡстѣтинѣ кавалинѣ и на вєа гѣретики и начало: Понѣже оу҃бо мнѡзи начѡша сочинєвѣтиповѣѣ по вл҃жнѡму а҃пѡлу..., а на л. 86. об. следва Прѣвїе православныѣ с римлѡны ѡ прѡнсхѡдѣнїи ст҃го д҃ха. – Вж. Горский, Невоструев 1857, 774.

¹⁰ Яцимирский 1906, LIII–LX. Кратки бележки по съдържанието на двете беседи вж. и в: Русев, Давидов 1966, 53–56.

¹¹ Яцимирский 1906, 47–55. Вж. и: Матковски 2013, 77.

¹² За сборниците на Гавриил Урик вж. в: Бегунов 2005, 19 и подр. в: Кенанов 2014, 316–317.

¹³ Така и в: Яцимирский 1906, LVII.

¹⁴ Позната по молдовски преписи, но търновска по правопис. – Вж.: Яцимирский 1906, LVII, LIX. Вж. и: Бояджиев 2005, 10.

¹⁵ Подобен херменевтичен анализ на тази част вж. в: Гавазова 2015.

¹⁶ Подобен херменевтичен анализ на тази част вж. в: Гавазова 2016. Критическо издание на цялата беседа по преписа в Щук. 63 с разночетения според БАН 13.3.19 и новобългарски превод вж. в Гавазова 2016-а.

¹⁷ Използвам преписите БАН 13.3.19 (по изданието на А. Яцимирский) и Щук. 63, които любезно ми предостави проф. дфн Димитър Кенанов, на когото изказвам своята признателност.

Постът е средство за спасение, чрез което се приема Божият дар на покаянието (въ тѣмъ вѣ ѿскръноѣ покааніѣ приѣмлемь) за отхвърляне на страстите (и сѣ, сѣ ѿложѣніѣ). Благодатните сълзи са израз на покаянието и признак на облагодатяването¹⁸ (слѣзы вѣ не тѣкмо ѿвразъ сѣтъ покааніѣ, нж и съврѣшеніѣ. и истиннаго къ вѣ присвоѣніа). То се извършва при съдействие (συνεργεωα) на човешката воля (вярата, изразявана чрез подвизаването) и Божията благодат. По този начин ясно е очертана връзката между подвиг и добродетел и разликата между тях¹⁹: за този, който преуспява в блажения плач, постът е стремеж²⁰, отразяващ състоянието на истинно покаяние, а сълзите като израз на умилително разположение на душата са следствие на въздържанието (и нижѣ вѣ по ѣже ѣ покааніѣ истинноѣ кромѣ сѣ мѡжетъ вѣти. нижѣ сѣж кромѣ поста състаѣвлѣти сѣ).

Примерът за покаянието на ниневитяните илюстрира тази зависимост. Старозаветният текст предизобразява²¹ описаните по-горе деяние/подвиг и състояние из духовната реалност: постиша вѣ сѣ ниневитѣ рѣ ѣ. нж лнѡжаѣ плакаша²². След проповедта на пророк Иона народът три дни оплаква злодеянията си. Цамблак описва картината на покаянието пределно натуралистично, за да подчертае всеобхватността на благочестивото деяние за отхвърляне на сторените грехове. Не само царят и неговият двор, не само жителите на града от престарелите до кърмачетата триденстват във вретиче и пепел, но и животните, които нямат съзнание за грях, търпят последиците от него²³: ꙗко и сѣмьѣи цѣрь сѣ вѣсѣлнѣ ѿже ѡ немь кѣпно и жителѣе града ѡ прѣстарѣвшѣи сѣ

¹⁸ Т.е. на усвояването на Божията благодат чрез приемането на благодатните дарове (добродетелите) като следствие от стремежа към Бога (изборът на доброто и отхвърлянето на зло се изразяват чрез подвизите).

¹⁹ Терминът *добродетел* се използва в двете му значения, които ясно се отграничават: като *подвиг / средство за спасение* и като *благодатен дар Божи*. Така и в *Житие на преп. Теодосий Търновски* от св. Калист, патриарх Константинополски. – В: **Гавазова 2013**, 203. В тази връзка и авва Доротея предупреждава: „Също така, ако някой пости или поради суетност, или мислейки в себе си, че той върши добродетел, такъв пости неразумно... А който пости разумно, той не мисли, че върши добродетел и не иска да го хвалят, че е постник, но мисли, че чрез въздържание ще придобие целомъдрие, а чрез целомъдрието ще постигне смирение... С една дума, човек трябва да извършва всяка добродетел така разумно, та да я усвои в себе си и да я направи свой навик“. – В: **Авва Доротея 1991**, 103.

²⁰ *подвизати сѣ* – стремея се (СС, 1034–1035).

²¹ В съгласие със Свещ. Писание на Новия Завет (вж. напр. Евр. 1:1–2) и със светоотеческите възгледи Цамблак разглежда старозаветните събития като предобрази на новозаветните явления и по-нататък в Беседата. С тази мисъл започва още послесловът към превода на Стария Завет (Осмъкнижието), направен по поръка на книголюбеца княз Симеон от презвитер и монах Григорий: „Книги на Божия Стар Завет, съдържащи прообразите на Новия Завет, както е редът...“. – Вж. В: **Трендафилов 1998**, 245.

²² По Иона 3:7–9.

²³ По Иона 3:4–10.

оўже да́же и́ до съсѣщїи́. въ врѣтици и́ пѣпелѣ трѣднѣствѣваша. не тѣ́кмо же, нѣ́ и́ скѣ́ти и́же тѣ́мь слѣ́жжшии́ и́ тѣ́' не причѣ́стїи́ злѣ́ваемь, пѣ́вно тѣ́мь състра́ахъ. Така търсешите примирение с Бога заради дела, силни да убедят Съдията, скланят Неговото човеколюбие²⁴.

Тълкуването на библейския текст се осъществява с помощта на съотносителни конструкции, чрез които се улавят конкретни детайли от картината на покаянието – поведенчески изяви, поставени в отношение към духовното умилително състояние, което изразяват сълзите. Както вретиче и пепел се отнасят към поста и към покаянието, така и сълзите обхващат и подвига, и състоянието: и́де́же въ врѣтици́ и пѣпелѣ́, къ́ по́стѣ́ та́же и́ къ́ покѣ́анїѣ́ прѣтѣ́женѣ́, нѣ́ ли слѣ́зы рѣ́ци ми. Риданието на съкрушените от тежестта на греховното бреме се подсилва от изпълващия въздуха писък на гладуващите, неизкусни в злобата младенци (и́де́же младе́нцѣ́ неискѣ́созлѣ́внѣ́ толи́ко мнѣ́жство́ то́млю гла́деи́, гла́сы вѣ́здѣ́ наплѣ́нѣ́аше. не вѣ́хъ ли слѣ́зы) и рева на добитъка, който страда заради отпадането на разумните (не привлѣ́чаахъ ли рѣ́ци ми къ́ рыда́нїѣ́ тѣ́. и́ то́ само́е беслѣ́вѣ́снѣ́ рѣ́ванїе́ и́ страда́нїе́). Така чрез подвизите на каещите се, представени в контекста на библейската образност, се изяснява състоянието на истинското умилително съкрушение и покаяние.

Учението за въздържанието като практическа добродетел е обобщено във вид на сентенция – блаженият пост е наречен „корен на всички плодове“²⁵ (тѣ́мже влѣ́нны по́', і́акѣ́же разлі́чннѣ́ плѣ́дѣ́въ кѣ́рєнь. и́ е́ и́ именѣ́т сѣ́), за да се подчертае за пореден път връзката между подвига и състоянието.

Сърдечното разположение е верен ориентир, който уплътнява стремежа за душевно и телесно очистване като необходим подготвителен етап преди празника на Възкресението: пристѣ́пнѣ́ къ́ не́моу хѣ́танї своѣ́ж скверѣ́ны съвѣ́щи сѣ́, нѣ́ въсьѣ́дно и́ йскрѣ́но, и́ гото́въ вѣ́диши къ́ свѣ́тлѣ́сти въскрѣ́сїа́. Вседушно и искрено пристѣ́пва къ́ подготовката за участие в евхаристийното тайнство²⁶ този, който вярва в спасението поради милостта Божия, а не заради лични дела. Само така се постига умилителното покаяние (прї́имєть вѣ́ и́ тѣ́бе въ́ пощї́а четвѣ́роде́сятници́, пла́кавша сѣ́ оу́срѣ́дно. и́же нинѣ́шнѣ́ прї́емны́, трї́ дни покѣ́авшіи́х сѣ́).

Св. Йоан Златоуст също обръща специално внимание на „двата вида покаяние“: ѣ́стѣ́ во ка́ниіе́ отъ вьсѣ́а доу́ша износїмѣ́ и ѣ́стѣ́ покѣ́анїе́ прѣ́простѣ́ къ́ гра́жданєхъ́ вѣ́зискає́мѣ́ и́же ови́ съ́пасає́ми сѣ́тѣ́ а доу́зїи́ осѣ́ждає́ми. **В Слово о алканїи́ ꙗ́ ѿ ꙗ́сїѣ́** и о погѣ́ и о давѣ́дѣ́, познато още в зората на старобългарската ръкописна традиция, той обяснява същността на покаянието, като тълкува поведението на апостолите Петър и Юда²⁷.

²⁴ Този опит обобщава св. ап. Павел в Рим. 5:20–21.

²⁵ Под ‘плодове’ се има предвид ‘благодатни дарове, добродетели’.

²⁶ За тайнството Евхаристия вж. подр. в: **Помазанскїй 1992**, 200–209; **Дюлгерев, Цоневски 1997**, 179–183.

²⁷ Вж. целия текст в: Супр. 2, 362, 20–24 и сл.

Субективната страна на спасението²⁸ Григорий Цамблак разяснява с уточнението за придобиване на опрощение според мярата на усърдието²⁹: пристъпнї къ постѣ́ аще́ страстнїи́ обрѣ́менєнь є́си, и́ ѣ́лико въ нє́мь съпрѣ́квѣваєши, по то́ликѣ сї́ ѿложє́нїє ѿщѣ́паєши. Като обобщаваща формулировка се включва въпросът за действието на поста – приемането на благодат за духовно устройство: не тѣ́кмо же, нж́ и да съвѣ́кѣпль рѣ́кж, дх́овна въ́сєго оустрѣ́ит' тѣ́ стѣ́шїи по́'. та́ково вѣ́ є́ тогдѣ́ дѣ́иство. Така сотириологическият смисъл на подвига и състоянието се извеждат на преден план чрез обхващането на двете негови страни – обективна и субективна.

Духовното разположение, което придобива подвизаващият се чрез поста и в което следва да пристъпи към светите Тайни в Евхаристията, се обяснява и с друг предобраз. Богоvideцът Моисей след предварителна подготовка беседва с Бога на Синай и приема законоположението³⁰: по́стив ко сѧ́ мѡѡ́си, бѣ́ви вєсѣ́дова на гѡрѣ́, и зѧ́кѡнодѧ́вецъ нарѣ́че сѧ́ и́же ѿ бѧ́ тогдѧ́ дѧ́ннои́мъ зѧ́кѡноу́. Като се отделя от множеството на израилтяните, той не се възкачва веднага на планината (не вѣ́ авѣ́е ѿ плѣ́ка и́зшѣ́'. къ гѡрѣ́ вѣ́стѣ́че вєсѣ́дѡв бѣ́ви, и зѧ́кѡнополжѣ́нїє прїѣ́мла), но предварително отстранил се от чувствената тълпа³¹ (трепетите на страстите) за подготовка чрез пост и молитва³², излиза и от самата своя плът (падналата човешка природа), за да влезе съзнателно (рѧ́зѡмнѣ́) в Божествения мрак³³ и, като стои пред Бога, да завещава на хората

²⁸ За обективната и субективната страна на спасението вж. в: **Помазанскїи́ 1992**, 144–147.

²⁹ Вж. 2 Кор. 5:19–20.

³⁰ Вж. Изх. 19:1–3; 24:12–18; 31:18.

³¹ Тълпата на страстите, т. е. властта на страстната чувствителност. По Изх. 20:19–21.

³² Изх. 34:28.

³³ Нетварната Божествена светлина, благодатната светлина на богопознанието, която не може да бъде видяна с телесните очи така, както с тях се възприема светлината на сътвореното от Бога небесно светило – слънцето (вж. Изх. 20:21; срв. и: Мат. 17:1–9; Марк. 9:2–10; Лука 9:28–36). В този смисъл, като обобщава светоогеческото наследство, св. Григорий Палама пише: „Если всякий удостоившийся знать и видеть Бога вступает в самую неприступность, то кто удостоится подойти к неприступному и увидеть невидимое? Разве всякий богочтитель? Нет; только Моисею и подобным дано быть в божественном мраке, тогда как отрицательное богословие – дело всякого богочтитателя, а теперь, после пришествия Господа во плоти, – и всякого вообще человека, как показано выше. Другое стало быть этот в собственном смысле свет или божественный мрак, и несравненно высшее чем отрицательное богословие, – примерно как, скажем, Моисей боговидением выше толпы. В свете сущий, говорит Дионисий, видит – и не видит. Как видя не видит? Так, поясняет он, что видит выше видения и в собственном смысле познает и видит, не видит же по преизбытку, не каким-либо действием ума и чувства видя, а самим невидением и незнанием, то есть в исступлении из всякого подобного познавательного действия входя в то, что выше видения и знания, – стало быть лучше нас и видя и действуя, потому что стал лучше чем дано человеку, сделался уже Богом по благодати, единится с Богом и через Бога видит Бога“. – В: **Палама 1996**, 237–238. За непристъпната Божия светлина вж. и: **Кенанов 2010**, 158–169.

(нж ѿ плѣка бѡ сво вѣнѣ бѣвъ чювѣствнѣ, рѣзюмнѣ же н ѿ сѧмыѧ своѣѧ плѣтн по́стом' нꙋшѣ' н мѧтѡж. вѣ бжтѣвнѣн онь вꙋхѡднѣть мрѧкъ, боꙋ слѧвѧ стѡжщюꙋ. н ꙋвѣщѧваѧщв люде́мь). Предварителното освобождаване от душевните вълнения, от властта на чувствените трепети чрез пост и молитва, при което човек се облагодатява, е необходимо условие за богообщение. Вхождането в Божествения мрак – нетварната светлина на благодатта, незрима с телесните сетива, е разумно³⁴ и безстрастно³⁵.

За поетапното оличностяване и обновяване на човешката природа свидетелства хронологическото представяне на старозаветните събития в разгърнато тълкуване на библейския текст. При първото си общуване с Бога, като пасе Иоторовите овце и става свидетел на чудното видение в къпината, Моисей е задължен да събуе общата от нозете си³⁶: и прѣвѣ же ѡво, егда ѿо-ѡрѡвы ѡвца пѧсы чюд'на оногѡ видѣаннѧ, въ зрѣтель иже въ къпинѣ, сапѡгъ изоꙋти нꙋгоꙋ свою повелѣнь въ'. Този детайл служи за обяснение на новозаветни състояния из духовната реалност: еже прѣвѣ же ѡвразомь навѣче. сѣе дѣломь послѣждѣ исплѣннѣ³⁷.

Често богословите от Синаитовата исихастка общност³⁸ припомнят отношението между Стария и Новия Завет³⁹ по примера на своя учител Григорий Синаит⁴⁰. В пределите на светоотеческото предание е подробното Цамблаково тълкувание. В Господ Иисус Христос Старият Завет намира своето изпълнение⁴¹ и чрез Стария Завет се разчита Христовото новозаветно послание за обновяване на човека (постигане на образа Божий в Адам от преди грехопадението и богоуподобяване)⁴², призван да изобрази в себе си пълнотата на благодатните сили Христови за живот в благочестие чрез познаване на въплътилия Се Син Божий⁴³.

³⁴ Т.е. в ясно съзнание – то се постига след очистването на душата от страстите (които помрачават ума и чувствата – вж. Рим. 6:7) и придобиването на добродетелите – вж. 1 Цар. 2:8.

³⁵ За високото духовно състояние на тези, които са постигнали владееене над страстите (безстрастие), говори св. пророк Давид (Пс. 46:10), а св. апостол Павел свидетелства: „Ние имаме ум Христов“ (1 Кор. 2:16).

³⁶ Изх. 3:1–5.

³⁷ Вж. Евр. 1:1–4.

³⁸ Вж. повече в: Кенанов 2010, 9–20.

³⁹ Вж. Мат. 5:17–18; Лука 24:44 вр. Евр. 10:1.

⁴⁰ Вж. напр. у Григорий Синаит в Главы крайгранѣстѣмъ расположеннѣ: Рѧй сѡгѡвѣтъ ѣсть, чѣвственнѣй и оꙋлиннѣй: сѧрѣчь во ѡдѣмѣ, и благодѧтнѣй. – Цит. по: Кенанов 2014, 111.

⁴¹ *Изпълнение* (гр. рлзсцмб) – пълнота, завършеност, постигане на цел.

⁴² Вж. Ефес. 4:11–13.

⁴³ По 2 Петр. 1:3.

Събуването на общата е отхвърлянето на умъртвената плът⁴⁴, която влече душата към мъдруването на тленните⁴⁵ идоли, към похоть очима и гордостъ житейска⁴⁶: *сапѡгѡм вѣ изъбѣнїе, мрѣтъбвныѣ нашеѣ плѣти тлѣбныѣ идѡлѣ влѣкѣщїи мѣдрѡванїи назнаменѡваеѣт ѡложѣнїе*. Подготовката за приобщаване със светите Дарове⁴⁷ за съединение с Христос и за вечен живот⁴⁸ изисква да се пристъпва достойно – с душевна чистота и с ясното съзнание за същността на св. Евхаристийно тайнство. Приемащият спасителната храна встъпва в тясната връзка с Богочовека и става причастник на Божественото естество, взема участие в Неговата плът и Божество⁴⁹, пристъпва към Истинния Бог (къ сѣщѡмѣ)⁵⁰, към Сврѣхсѣщностната Сѣщност (къ прѣсѣщѣствѣномѣ сѣщѣствѣ)⁵¹, към природата на Твореца (къ сѣздѡтелномѣ ѣствѣ)⁵², към неизречимата Светлина (къ неизречѣнномѣ свѣтѣ)⁵³, към непристъпното Божество (къ непрїстѣпномѣ вѣтвѡмѣ)⁵⁴, към неизобразимото Божество (къ неопїсанномѣ вѣтвѡмѣ)⁵⁵, към неосезаемото Божество (къ неосѣзаемѡмѣ вѣтвѡмѣ)⁵⁶, към Създателя на човека в Адам (къ ѡномѣ. сѣздавшомѣ тѡ вѣ адѡмѣ)⁵⁷.

Освещаването, облагодатяването е спасителният плод на Евхаристията за укрепване на душата и тялото⁵⁸ и за духовно просвещение⁵⁹ (*прїстѣпїи ѡ просвѣтїи сѡ. ѡ лице твое ѣ не постѣдїт сѡ*). Възрастването в Христос, преходът от плътски в духовен човек зависи от свободната воля, която се проявява в подвизите и усърдието към добродетели. Постът очиства плътта и душата, прави ги съсъд, в който снизхожда безплътният и пречистият Бог, без да отстъпи от Отческото лоно, бидейки Човек съвършен и по природа, и по дела⁶⁰: *прїс-*

⁴⁴ Вж. Рим. 5:12; 6:23.

⁴⁵ Вж. 1 Кор. 2:12–16.

⁴⁶ По 1 Иоан 2:15–16.

⁴⁷ Тялото и Кръвта на Господ Иисус Христос.

⁴⁸ Вж. Иоан 6:53–54.

⁴⁹ Вж. Иоан 5:56; 1 Кор. 10:16. Вж. и **Дюлгеров, Цоневски 1997**, 182.

⁵⁰ Вж. Йерем. 10:10.

⁵¹ Вж. Иоан 1:18.

⁵² Вж. Римл. 1:20.

⁵³ Вж. Мат. 11:27.

⁵⁴ Вж. 1 Тим. 6:16.

⁵⁵ Тук става въпрос за неизобразимостта на Божеството, за разлика от иконните изображения на Богочовека Христос. – Вж. подр. в: **Успенски 2001**, 119–154.

⁵⁶ Вж. Бит. 1:2; Иоан 4:24; 2 Кор. 3:17 и др.

⁵⁷ Вж. Бит. 1:26–27, 2:7; Пс. 103:24 и др.

⁵⁸ Вж. Иоан 6:50–51.

⁵⁹ Вж. Иоан 6:45 вр. Ис. 45:13; Иер. 31:34.

⁶⁰ В съгласие с Халкидонското вероопределение е изповядан догматът за ипостасното единство и различието на двете природи в Христа. Съдържанието на това вероопределение гласи, че в Христа има две природи (фѡсїс) и едно лице (ѡлѡстасїс). – Вж. подр. в: **Коев, Бакалов 1992**, 116.

тѣлїи тѣ кѣ мнѣ плѣтѣннїи. ѡчїстївї плѣть ѡ дшѣ пѣстоми ѡ мѣтѣж, занѣже ѡ азѣ весплѣтннїи ѡ прѣтннїи вѣ, послѣжде кѣ тѣвѣ сѣнїдѣ не ѡстѣплѣ нѣдрѣ ѡчѣскнїи. члѣкѣ вѣтнї сѣврѣшенѣ, ѡ по ѣствѣ, ѡ по дѣствѣ.

Разясняването същността на Евхаристията – претворяването на хляба и виното в истинско Тяло и истинска Кръв Христови – е отправна точка към обяснението да друга съществена страна на подвига. Въздържанието предполага правилно отношение към тялото, което като Божие творение не бива да се пренебрегва, защото и самият Бог Слово не се погнуши да се облече в човешка плът заради обновяването на падналото човечество. Но усилията следва да бъдат насочени към борба със страстите, към обуздаване трепетите на огреховената природа: не ѡложї плѣть. не гнѣшаѣ вѣ сѣ тѣжѣ вѣ нѣже хѣщѣ ѡблѣщнї сѣ, нѣ тоѣ ѡвѣзднї вѣзыгрѣннї. Така Цамблак посочва върнатата посока в духовното деяние.

В отношението „старозаветно откровение – духовно състояние“ чрез посочения пример (нѣзѣ сѣпѣгѣ ногѣ твоѣи, мѣсто вѣ на нѣмѣ стоїши сто ѣ⁶¹) е представен и друг аспект: не чужди кожи на безсловесни добичета е заставен да отхвърли Боговидецът (тоуѣжѣ ли вѣслѣвѣсннїи сѣѡтовѣ кѡжѣ повѣлѣннїи вѣ ѡложнїтнї вѣгѣдѣцѣ; нѣкѣкоѣ). На символа на това отхвърляне се търси обяснение чрез положението на предстоящите пред Божия олтар свещенослужители. Те безпрепятствено носят обуца, служат в по-свети места от старозаветните⁶² и без никаква пречка върху тях слиза благодатта на Светия Дух. Но приканването е за отричане от похотите на безсловесните, които се привнасят след престъплението⁶³ и чиято последица е смъртта⁶⁴: нѣвѣ ѡ мнѣ нѣвѣзѣврѣннѣ сѣпѣгѣ нѣсѣщнї. вѣи прѣстѡнннїи сѣбѣжѣщнї вѣ стѣнннїи мѣстѡ пѣче ѡнѣго ѡ сѣннннїишнїи. ѡ нѣкѣе же нѣмѣ сѣ раднї вѣзѣврѣнннїи влѣтнї стѣго дѣхѣ вѣвѣаетѣ. нѣ тѣкоѣе рѣ ѡ прѣбѣждѣ, вѣслѣвѣсннїи похѡтнїи ѡложнїтнї. ѡже по прѣстѣплѣннїи нѣмѣ прнѣвѣшнннїи ѡ ѡжѣ сѣмѣрѣтѣ. Тя е естествен резултат на нравственото падение⁶⁵ – отричането от Бога⁶⁶ и самооправданието, изразено чрез прикриване на собствената вина и прехвърлянето ѡ на друг⁶⁷. Така човек става роб на греха⁶⁸, неспособен да различава добро и зло заради помрачаването на неговите ум и чувства⁶⁹. Затова и Пророкът го уподобява на неразумните добичета, които загиват⁷⁰ (нѣкѣ ѡ прѣкѣ

⁶¹ Изх. 3:5.

⁶² Свещениците от Стария Завет, които служат в Моисеевата скиния и Соломоновия храм (тези еврейски светилища са предобрази на новозаветните храмове). – Вж. подр. в: **Успенски 2001**, 21–22.

⁶³ Има се предвид грехопадението на прародителите. – По Бит. 3:1–13.

⁶⁴ Вж. Рим. 5:12, 6:23 вр. Бит. 3:19. Вж. и Помазанскїй 1992, 115–116.

⁶⁵ **Помазанскїй 1992**, 114–115.

⁶⁶ Вж. Бит. 3:8.

⁶⁷ Вж. Бит. 3:12–13.

⁶⁸ Рим. 6:7.

⁶⁹ **Помазанскїй 1992**, 115.

⁷⁰ По Пс. 48:13.

сѣмѣ съгласѣа разѣмѣ ѡ члцѣ, рѣ'. приложки сѣ скѡтѡмь несѣмьислѣнымь, и оупѡви сѣ и')⁷¹, а събуването на обуцата е библейска аналогия на отхвърлянето на страстите, които възбуждат похотите: ѿложи сапѡгы ѡвие. съѡложки же и тѣлеснаа мѣдрѡвѡнѡ, илиже ѡбразъ ѡни вѣхъж. пристѣпни къ кѣпинѣ.

Разяснен е и смисълът на Моисеевото боговидение. Пророкът *вижда* кѣпината да гори с невеществен огън⁷² и *чува* разумно гласа на Бога⁷³ Йахве⁷⁴. Това общуване е външно – Бог се явява и говори на Моисей, който Го възприема със сетивата си: видѣ видѣнїе великое ѡно. слыша вѣтѣвнѡго гласа разѣмнѣ. азъ есмь съи азъ есмь съи, и присно съи⁷⁵. В евангелския контекст Богочовекът чрез предизобразените събития *сега* (нынѣ) подготвя учениците *тогава* (тогда) да проумеят приелите истинно битие⁷⁶: да ѡже ныѣ зрїши ѡбразнѣ, тогда видїши истинное вѣтїе приемша. Подготовката за Възкресението изисква осъзнаване на Христовата спасителна мисия⁷⁷, за разумно пристѣпване към душеспасителни дела: и тогда рѣши ми. ныѣ видѣхъ тѣ разоумно. и спсе ми сѣ дшѣ. Целта на поста като подвиг е освещаването. Със събуването на обуцата на плътското мъдруване⁷⁸ Моисей се сподобява с тайнството на богообще-

⁷¹ С изгубването на Царството Небесно човечеството се лишава от бъдещото блаженство, което Адам и Ева отчасти вкусили в рая, и вместо него изпитва физическата смърт (Бог допуска физическата смърт, за да се прекрати развитието на греха. – Вж. подр. в: **Помазанскїй 1992**, 117) са да и безпросветността извън Бога (По Пс. 6:6. Вж. подр. **Помазанскїй 1992**, 116–117). Надеждата на старозаветните за преодоляване на окончателната духовна смърт (Вж. Пс. 15:9–10) се изпълнява с вѣчеловечаването, кръстната смърт и възкресението на Бога Слово (Тук става въпрос за *общото спасение* на човечеството. – Вж. подр. в: **Помазанскїй 1992**, 144–146. Вж. и Иоан 1:29; 1 Иоан 2:2; 2 Кор. 5:15 и др.), в Когото е упованието на верните (По 1 Тим. 4:10), призвани да се примирят с Бога (По 2 Кор. 5:19–20. Има се предвид *частното спасение*, т. е. личностното преобразяване за нов живот в Христа. – Вж. подр. в: **Помазанскїй 1992**, 146–147).

⁷² Изх. 3:3.

⁷³ Изх. 3:4.

⁷⁴ Йахве, ѡ ѡв, **Сый** – Вечно съществуващият. Този термин сочи самобитността на Бога.

⁷⁵ Изх. 3:14.

⁷⁶ Има се предвид действието на благодатта не външно и не чрез пророка на народа, както е в Стария Завет, а вътрешно и лично – на всеки един член на Тялото Христово (Църквата), като обхваща цялата същност на човека (душа и тяло).

⁷⁷ Събитията около разпятието и възкресението на Исус Христос (Вж. Иоан 1:29) отразяват централния догмат в християнството – за спасението (**Помазанскїй 1992**, 141), който стои в основата на апостолската проповед (Вж. напр. 1 Кор. 6:20; Ефес. 2:8; Филип. 2:12) и обяснява всички явления в живота на човека, чиято цел е Царството Небесно (Вж. Ефес. 5:5). Христос поема върху Себе Си греховете на цялото човечество, сменя клетвата на Завета (Евр. 9:15) и открива пътя за лично спасение чрез стремеж към духовна чистота и святост (**Помазанскїй 1992**, 143). В едно от словата си за Пасха св. Йоан Златоуст казва: *всѣ пострада насъ дѣлѡмѡ да мгы отъ осжжденьѡ свокодѣ вѣдемъ Св. Иоан Златоуст, Слово на стѣжѡ пасхѡжѡ. – В: Супр. 2, 482, 24).*

⁷⁸ Изх. 3:5.

нието, а въздържанието е подготовка за причащаване с Божествените тайни: *вндѣсте ли възлюбленн, каковымъ вѣтѣвнынъ моѹси спѣвн сѧ тайнствомъ. по ѡбразномъ ѡложѣнн плѣтѣскыи мѣдрѡвѣаннн сапѡгъ; свѣдѣсте ли каковыи причѣстн са*⁷⁹; *навыкнете ли каковыи ѡглѣсн са*⁸⁰. Последници от този подвиг са отхвърлянето на страстите и постепенното устройване на духовна и телесна чистота. Моисей пристъпва безстрастен към тайнството на Божеството, възхожда към Законодателя и приема с ръце богописаните скрижали⁸¹ (*Ѥма о҃во вѣстрѣстнѣ быти и прѣддѡчищенѣ навѣче хѡтащомѣ къ тайнствомъ вѣтѣва прѣстѣпати, закѡнодѣжщѣ вѣ, постомъ ѡчиствѣ сѧ въсхѡдитъ, и рѣкѣма приемлетъ богописанныя скрижали*), за да се научи и християнинът да се очисти с божествения пост и да бъде готов да пристъпва към Тайната вечеря на Владиката⁸², за да не яде и пие за осъждане⁸³ (*ѧко да ты навѣкнеши чистити сѧ вѡвѣтѣвнынѣмъ постомъ, и гѡтовъ быти къ вѣери тайнства влѣчѣго. да не въ сѣбѣ сѣбѣ яси и пиѣши*).

В своята същност постът се определя, от една страна, като живот в чистота, а от друга – като процес на очистване: *пѡстѣ, и чистотѣ ѣ, и чищенѣ*. Той е предизобразен от пророците подготвителен етап по пътя към съвършенство (*и ѡ прѣкъ намъ проѡвѣражѣемъ*): пости св. прор. Илия и небето заключи три години и шест месеца⁸⁴ (*пѡсти сѧ иліа. и нѡ заключи. три лѣта, и мѣць шѣсть*); пости Даниил и видя Ангела на реката Ховар, който го научи за времето на освобождението на хората от пленничеството, и за времето на възчеловечаването на Сина Божий, и за свършека на света, и за общото възкресение⁸⁵ (*пѡсти сѧ дайїлъ, и а҃гла видѣ на рѣцѣ хѡварѣ. нао҃чѣжѣа тѡго лѣтѣ своѡждѣна людїи еже ѡ плѣнѣна. и въчлѣна сна вѣїа вѣрѣмѣню. и скончѣнѣ вѣѣка. и ѡвѡшѣ въскрѣсѣнѣ*); постиха тримата царски отроци⁸⁶ и силно разпалиеният огън в халдейската пещ⁸⁷ на роса се превърна, бидейки предобраз на тайната на благодатта⁸⁸, и избличиха царевото безумие, като не се поклониха на златния образ на идола⁸⁹ (*пѡстиша сѧ трїе ѡтрѡци цѣрѣсти, и много въспѣлѣннын халдѣискыя пѣщи пламѣнѣ, на росѣ прѣвлѡжиша. ѡбразъ вѣвшѣ тайнствѣ влѣти. и цѣреѡ вѣличѣша вѣзѣмѣ, златѣаго ѡбразѣ и҃дѡлѣ не поклонѣше сѧ*).

Духовните последици от въздържанието са победа над страстите (*пѡстѣ повѣдїтельѣ страстѣмъ въ истинѣ*) и отхвърляне на самия дявол, ограбил в рай

⁷⁹ Изх. 3:2–4.

⁸⁰ Изх. 3:6–10.

⁸¹ Вж. Изх. 19:3, 9, 11–12, 17–20; 20:21; 31:18.

⁸² Св. Причастие. – Вж. в: **Помазанскїй 1992**, 200–209.

⁸³ Вж. Мат. 26:19–28; Марк. 14:22–24; Лк. 22:17–19; 1 Кор. 11:23–26.

⁸⁴ 3 Царств. 17:1.

⁸⁵ Вж. Дан. 2, 7–12.

⁸⁶ Ананий, Азарий и Мисаил. Вж. Дан. 1:19 вр. Дан. 1:5–17.

⁸⁷ Вж. Дан. 3:19, 46–48.

⁸⁸ Вж. Дан. 3:49–50.

⁸⁹ Вж. Дан. 3:91–95 вр. Дан. 3:1–18.

Адам чрез невъздържанието⁹⁰ (пѣсть, самѡго дѣвѡла низложитѣль, иже въ рѡн дрѣвле невздържанѣмь на оукрѡдшаго), а Господнята благодат обновява душата и тялото и озарява лицето⁹¹: пѣстѡи сѡ, свѣтло оубо ѡмѡтъ лице ѡкрасѡ, свѣтлѣише же дшѣвное оустрѡѣнѣ. Сам Богочовекът пости⁹², като посочва на учениците си с това оръжие да се опълчват и да прогонват княза на тъмнината, който като ревящ лъв обикаля и търси кого да погълне⁹³: сѣго пѣста, ѡ гь нѡшь ѡ въ пѣсти сѡ. на наоучѡл сѡицевымь ѡржжѣмь ѡплѣчати сѡ ѡ ѡгѡннѡи кнѡса тѣмь, иже тако лѣвъ рѡкаѡ ѡвхѡдитѣ иски кѡго поглѣтитѣ. Така постът е поставен в основата на духовната бран по пътя на освещаването.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Авва Доротеѣ 1991: Авва Доротеѣ. *Църковни слова*. Тесалоники – Гърция. [Avva Dorotey 1991: Tsarkovni slova. Tesaloniki – Gartsia.]

Бегунов 2005: Бегунов, Ю. К. *Творческо наследство Григория Цамблака. Новые издания и переиздания по славистике*. Изд.: “Буй туръ” – Женева, “ПИК” – В. Търново, УИ “Св. св. Кирил и Методий” – В. Търново. [Begunov 2005: Tvorcheskoe nasledie Grigoriya

⁹⁰ Вж. Бит. 3.

⁹¹ Агиографските текстове често разказват за светлината на богопознанието, озарила подвижника. Напр. външният вид на преп. Теодосий Търновски отразява вътрешната му чистота и действието на Божествената благодат (вѣше же испльненѣ въсакого наказанѣ доврѡдѣтѣлнаго. и слово смѣрено съ доврѡдѣтѣлѣю произносѣ. и обычаемь чѣстнымь и влѣтѣи бжтвѣнѣи причѣст се, такоже ѡ сиухъ показовати лице радостно, и дшоу веселѣа испльненѣ. – В: *Житие на преп. Теодосий Търновски* от св. патр. Калист Константинополски. Цит. по: **Кенанов 2010**, 61; **Харалампиев 2013**, 170–171. Вж. и **Гавазова 2013**, 221–222), а в състояние на богообщение той е озарен от нетварната светлина (И въ видѣни бывѣ, зрѣть Фѣѡстѣе горюу въсоу испльненѣ различный цвѣтовѣ, и дрѣвѣса чюдна и различна въсачьскый испльненѣ плодовѣ. и нѣкоего свѣтла стоѣща, и томѣ велеща нелѣбносно обирати плоди. въ сѣвѣ бывѣ, разоумѣ дхѡмь тако поустинна она напльнитѣ се хоцѣть инокъ, иже и множьства дорѡдѣтѣлѣи въздадѣть плоди. – В: *Житие на преп. Теодосий Търновски* от св. патр. Калист Константинополски. Цит. по: **Кенанов 2010**, 56; **Харалампиев 2013**, 156–157. Вж. и **Кенанов 2010**, 17–18). На такава „грабване“ духом става свидетел и Теодосиевият ученик св. Евтимий Търновски според *Похвално слово за св. Евтимий* от Григорий Цамблак. – Вж. **Кенанов 2010**, 18. Това състояние на единение с Бога като „Божествената топлота“ е описано от преп. Григорий Синаит в „Сказание кратко (малое) за безмълвието“ (Ал. Гилфердинг, 35, л. 126б): Тогда въ оумѣ тако на трапезжѣ обилиѣишж званѣ бывѣ. въ пици бжтвѣнѣи веселѡ сѡ поетѣ. оуготоваль еси прѣд множ трапезжѣ. прѣд стжжжѡщимъ ми, вѣсовъ же и стрѣсти. – Цит. по: **Кенанов 1995**, 29. Също така в иконопииста ореолът е свидетелство за действието на Божията нетварна светлина (благодат) и предава духовното състояние на святост. – Вж. подр. в: **Успенски 2001**, 136–137.

⁹² Мат. 4:1–11.

⁹³ 1 Петр. 5:8.

Tsamblaka. Nove izdaniya i perezdaniya po slavistike. Izd.: “Buy tura” – Zheneva, “PIK” – V. Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy” – V. Tarnovo.]

Библия 1995: Библия, сиреч книгите на Свещеното Писание на Ветхия и Новия Завет. София: Изд. Св. Синод на Българската православна църква. [**Biblia 1995:** Biblia, sirech knigite na Sveshtenoto Pisanie na Vethia i Novia Zavet. Sofia: Izd. Sv. Sinod na Balgarskata pravoslavna tsarkva.]

Гавазова 2013: Гавазова, Н. *Подвижническите слова на преп. Йоан Синайски и „Житие на преп. Теодосий Търновски“*. // Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, 5/2013, В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 202–228. [**Gavazova 2013:** *Podvizhnicheskite slova na prep. Yoan Sinayski i „Zhitie na prep. Teodosiy Tarnovski“*. // *Tarnovski pismena. Almanah za Tarnovskata knizhovna shkola*, 5/2013, V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 202–228.]

Гавазова 2015: Гавазова, Н. *Григорий Цамблак – за поста и освещаването (според „Беседа за поста и сълзите“)*. // Търновска книжовна школа. Т. Х. Търновската държава на Духа. Десети юбилеен международен симпозиум, 17–19 октомври 2013 г., Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 173–189. [**Gavazova 2015:** *Grigoriy Tsamblak – za posta i osveshtavaneto (spored „Beseda za posta i salzite“)*. // *Tarnovska knizhovna shkola. T. H. Tarnovskata darzhava na Duha. Deseti yubileen mezhdunaroden simpozium*, 17–19 oktombri 2013 g., Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 173–189.]

Гавазова 2016: Гавазова, Н. *Григорий Цамблак в защита на иконите (според „Беседа за поста и сълзите, и за честните икони“)*. // 3 in honorem. *Quadrivium*. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Веселин Панайотов. Шумен, 421–435. [**Gavazova 2016:** *Grigoriy Tsamblak v zashtita na ikonite (spored „Beseda za posta i salzite, i za chestnite ikoni“)*. // 3 in honorem. *Quadrivium*. Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d-r Veselin Panayotov. Shumen, 421–435.]

Гавазова 2016а: Гавазова, Н. „Беседа за поста и сълзите, и за честните икони“ от Григорий Цамблак. Текст и превод. // *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 35 / Филологически проучвания на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Том 35. УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 249–268. [**Gavazova 2016a:** „Beseda za posta i salzite, i za chestnite ikoni“ ot Grigoriy Tsamblak. Tekst i prevod. // *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 35 / Filologicheski prouchvaniya na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. Tom 35. UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo, 249–268.]

Горский, Невоструев 1857: Горский, А. В., Невоструев, К. И. *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. II: Писания святых отцов. Ч. 3: Разные богословские сочинения*. Москва. [**Gorskiy, Nevostruev 1857:** *Gorskiy, A. V., Nevostruev, K. I. Opisanie slavyanskih rukopisey Moskovskoy Sinodalnoy biblioteki. Otd. II: Pisaniya svyath ottsov. Ch. 3: Razne bogoslovskie sochineniya*. Moskva.]

Дюлгерев, Цоневски 1997: Дюлгерев, Д., Ил. Цоневски. *Православно догматическо богословие*. III-то преработено изд., Велико Търново, 1997. [**Dyulgerov, Tsonevski 1997:** *Pravoslavno dogmatischesko bogoslovie*. III-to preraboteno izd., Veliko Tarnovo, 1997.]

Займов, Капалдо 1983: Займов, Й., М. Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник*. Том 1, С., 1982; Том 2, С., 1983. [**Zaimov, Kapaldo 1983:** *Suprasalski ili Retkov sbornik*. Tom 1, S., 1982; Tom 2, S., 1983.]

Кенанов 2010: Кенанов, Д. *Криланият въздухоходец Теодосий Търновски*. Изд. „ПИК“, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2010. [**Kenanov 2010:** *Krilatiyat*

vazduhohodets Teodosiy Tarnovski. Izd. „PIK”, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, Veliko Tarnovo, 2010.]

Кенанов 2014: Кенанов, Д. *Страници от книжовното наследство*. Изд. „ЖАНЕТ 45“, Пловдив, 2014. [Kenanov 2014: Stranitsi ot knizhovnoto nasledstvo. Izd. „ZhANET 45“, Plovdiv, 2014.]

Коев, Бакалов 1992: Коев, Т., Г. Бакалов. *Въведение в християнството*. С., 1992. [Koev, Bakalov 1992: Vavedenie v hristiyanstvoto. S., 1992.]

Матковски 2013: Матковски, А. *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. Биобиблиографии*. УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2013. [Matkovski 2013: Polihroniy Srku i Aleksandr Yatsimirskiy. Biobibliografii. UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo, 2013.]

Палама 1996: Св. Григорий Палама. *Триады в защиту священно-безмолствующих*. Москва: Канон. [Palama 1996: Triad v zashtitu svyashtenno-bezmolstvuyushchih. Moskva: Kanon.]

Помазанский 1992: Помазанский, протопресв. Михаилъ. *Православное догматическое богословие. Въ сжатом изложении*. (Поправленное и пополненное авторомъ въ 1981 г.). St. Herman of Alaska brotherhood press. [Pomazanskiy 1992: Pravoslavnoe dogmaticheskoe bogoslovie. Va szhatom izlozhenii. (Popravlennoe i popolnennoe avtoroma va 1981 g.). St. Herman of Alaska brotherhood press.]

СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М. (II изд. – М., 1999). [SS: Staroslavjanskiy slovary (po rukopisyam X–XI vekov). Pod redaktsiey R. M. Tseytlin, R. Vecherki i . E. Blagovoy. M. (II izd. – M., 1999).]

Трендафилов 1998: Трендафилов, Хр. *Христоматия по стара българска литература*. Пловдив. [Trendafilov 1998: Hristomatiya po stara balgarska literatura. Plovdiv.]

Успенски 2001: Успенски, Л. *Богословие на иконата*. София: „Омофор“. [Uspenski 2001: Uspenski, L. *Bogoslovie na ikonata*. Sofia: Omofor.]

Харалампиев 2013: Харалампиев, Ив. *Патриарх Калист. Житие на преподобния Теодосий Търновски. Новобългарски превод. // Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, 5 / 2013, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 134–201. [Haralampiev 2013: Haralampiev, Iv. Patriarh Kalist. Zhitie na prepodobnia Teodosiy Tarnovski. Novobalgarski prevod. // Tarnovski pismena. Almanah za Tarnovskata knizhovna shkola, 5 / 2013, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo, 134–201.]*

Яцимирский 1898: Яцимирский, А. И. *Из славянских рукописей. Тексты и заметки*. М. [Yatsimirskiy 1898: Yatsimirskiy, A. I. Iz slavyanskih rukopisey. Tekst i zametki. M.]

Яцимирский 1904: Яцимирский, А. И. *Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности*. Издание Императорской Академией наук с 14-ю снимками. СПб. [Yatsimirskiy 1904: Yatsimirskiy, A. I. Grigoriy Tsamblak. Ocherk ego zhizni, administrativnoy i knizhnoy deyatelnosti. Izdanie Imperatorskoy Akademiei nauk s 14-yu snimkami. SPb.]

Яцимирский 1905: Яцимирский, А. И. *Славянские и русские рукописи румынских библиотек, с 42-мя автотипными снимками*. – СОРЯС имп. АН, LXXIX, СПб. [Yatsimirskiy 1905: Slavyanskie i russkie rukopisi rumnskih bibliotek, s 42-mya avtotipnimi snimkami. – SORYaS imp. AN, LXXIX, SPb.]

Яцимирский 1906: Яцимирский, А. И. *Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила с 4-мя автотипными снимками.* – ПДПИ, CLXIII, СПб. [Yatsimirskiy 1906: Yatsimirskiy, A. I. Iz istorii slavyanskoy propovedi v Moldavii. Neizvestne proizvedeniya Grigoriya Tsamblaka, podrazhaniya emu i perevod monaha Gavriila s 4-mya avtotipnmi snimkami. – PDPI, CLXIII, SPb.]

Яцимирский 1906: Яцимирский, А. И. *Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Шукина.* Вып. I, М., 1896, 80–83. [Yatsimirskiy 1906: Opisy starinnh slavyanskih i russkih rukopisey sobraniya P. I. Shtukina. Vp. I, M., 1896, 80–83.]